

Mladí zabijáci

11. března 2009 zastřelil v malém německém městě Winnenden sedmnáctiletý mladík celkem 15 lidí, z toho většinu ve škole, do které chodil. Nebyl to terorista, náboženský fanatik, dokonce ani šílenec. Člověk to slyší nebo čte čím dál tím častěji: nějaký dosud nenápadný chlapec, možná trochu uzavřený nebo lehce směšný, ale jinak zjevně neškodný, s náručí střelných zbraní vtrhne do školy, v níž se mu podle něho dostávalo ponižení, a bez zřejmého výběru postřílí deset patnáct lidí. Dodatečně se zjistí, že v minulosti měl jakési neurotické problémy, které se mírně léčily a pak nechaly být; také, že si masakr delší dobu připravoval, dokonce jej internetem předem ohlásil, ale nikdo nebral hrozbu vážně. Když nakonec obrátí zbraň proti sobě, vezme s sebou tajemství, proč to proboha udělal. Pokud zanechá zprávu, co ho dohnalo k tak strašlivému řádní, většinou nám toho mnoho neřekne: cítil se odstrčený, zesměšněný, ponižovaný – ale okolí, které útok přežije, si není vědomo, že by měl k takové vražedné nenávisti opravdové důvody. Byl prostě trochu divný, neměl žádné přátele, taky ve škole nebyl příliš úspěšný. Nic krajního: žádný otloukánek, žádný terč veřejného posměchu, jen člověk tiše, nenápadně odsunutý na okraj.

Napřed se zdálo, že typickou zemí, kde se tyhle věci dějí, jsou Spojené státy. Závěry byly nasnadě: dostupnost zbraní, tvrdá soutěž, agresivita, doslova vsáklá v zemi už od pionýrských dob, tradice vyřizovat účty krajním násilím ať v politice nebo jinde, neblahý vliv poslední vlády. Nu dobrá, toto všechno může být, ale případy se množí a už dávno se takové masakry nedějí jen v Americe: Británie, Dánsko, dokonce i Finsko a opakovaně Německo – a to jistě není plný výčet. Co se to děje? Proč stále častěji masově vraždí právě teenageři? Je náš svět opravdu tak těžce nemocný? Svíčky, zapalované na místech masakru, pláč nad tím nesmyslným násilím ani dobře míněné fráze profesionálně smutných starostů, ministrů nebo hlav států mnoho nepomohou. Je třeba o tom přemýšlet.

* * *

Odborná literatura nám toho mnoho nepoví. Někteří psychologové, kteří vystupují na veřejnosti a kteří jsou okázale vědečtí, odmítají šmahem všechny hypotézy na základě nedostatku statistických důkazů. Ty ovšem sotva mohou existovat, jelikož tyto šokující činy jsou stále ještě relativně vzácné, i když jejich počet stále narůstá. Lidé však po většinu dějin kultury neměli statistiku ani vědeckou metodu a přesto museli některé nové jevy, které doba přinášela, řešit intuicí a rozumem. Ano, selský rozum občas vede k chybným závěrům, jak nám to experti tak rádi předhazují. Máme tedy raději přestat přemýšlet a čekat, až případy nesmyslných vražd, které stále častěji páchají mladiství, vydají na statistický soubor? Myslím, že lepší je riskovat nějakou drobnou chybu v úsudku a pokoušet se udělat si na věc aspoň provizorní názor. Na rozdíl od těch expertů si totiž vůbec nemyslím, že ty otřesné případy, které tak jednou dvakrát za rok vzruší média a jsou pak zase zapomenuty pro jiné senzace, jsou nějak izolované od mentality kultury, v níž žijeme. Chci tady poukázat na to, že v nových generacích nenápadně stále vzrůstá tichá fascinace násilím, které my starší nejen nebráníme, ale naopak ji různými způsoby podporujeme.

Ano, člověk jakožto druh je asi vývojově jeden z nejagresivnějších tvorů v přírodě, to dokazují dějiny lidstva. Část této agresivity byla zřejmě nutná k tomu, aby se člověk jako druh ve světě prosadil, část vyvolává soutěž mezi lidmi o prostředky života, bohatství a moc. Mnohé národy vychovávaly své mladé chlapce k bojovnému násilí, příprava na vždy možnou válku patřila k samozřejmým prvkům jejich kultury. Nejde tedy o nic nového?

Bohužel si to nemyslím. Násilí, o němž byla řeč, bylo obvykle vedeno a také regulováno nějakou ideou, ne vždy z mého hlediska sympatickou, někdy přímo scestnou –

přesto z ní získávalo jistý smysl: bylo *pochopitelné* v rámci té dané kultury. Mladý člověk v něm prokazoval statečnost a odhodlání k oběti pro věc, za kterou bojoval. Dokonce ještě v zrůdných diktaturách 20. století, které už tak či onak nastolily *kult násilí* a tím západní lidstvo poznamenaly na mnohé generace, bylo možno mluvit aspoň o svedení zvrácenou ideologií nebo o neblahém vlivu špatných vůdců.

Jistě lze sotva obdivovat nacistickou nebo bolševickou mentalitu. Spíše je pravda, že v ní krize západního světa prvně vyvřela. Ty hrůzné excesy, o nichž tu uvažuji, jsou ale symptomem dalšího posunu: předmětem obdivu, případně posedlosti, se stává *násilí jako takové*, násilí jako *princip*, který nahrazuje jiné hodnoty. Vraždění teenageři, o nichž tady přemýšlím, mohou být krajním symptomem toho, co vzniká v mentalitě mladších generací: symptomem toho, co se nenápadně děje v naší kultuře.

* * *

Svět, v kterém žijeme, tedy i *mentální svět*, který silně ovlivňují informační média, je plný vražedného násilí. Nemine téměř den, abychom ve zprávách neslyšeli či nečetli o nějakém teroristickém útoku. Obětí – zpravidla zcela nevinných v příslušném konfliktu – jsou často desítky či stovky a pachatelé, jak se dozvídáme, muslimští nebo jiní náboženští fanatici, případně jejich různě zneužití lidské nástroje. Na první pohled – a média ten dojem posilují – se tyto hrůzné činy dějí v jiném světě, v jiné kultuře, s níž máme společné jen to, že občas teroristé, pokud k tomu najdou prostředky, zaútočí také na západní cíle. Také dětské vojáci v Africe, pověstní necitelnou krutostí, jsou něčím krajně vzdáleným našemu světu. My přece tady na Západě vyznáváme humanistické hodnoty. Zapomenuty už jsou dvě strašlivé války s desítkami milionů obětí a jenom úsilím nevelkého počtu donkichotů zůstává v matné paměti masové vraždění, kterého se dopouštěly totalitní diktatury. Generace, která tohle zažila, pomalu vymírá. Znamená to, že vymřela také přitažlivost krajního násilí?

Jako po každé válce a v letech zvýšené svobody, přibylo v 50. letech 20. století zločinů a vražd. Jenomže od té doby jejich četnost stále vzrůstala až do raných 90. let, kdy byla v USA přibližně třikrát větší, než v roce 50. Zaráží relativní četnost vražd do 17 let, která byla téměř stejná, jako ve skupině 25 – 34 let. Nu dobrá, šlo o války pouličních gangů, násilí páchali mladiství zločinci. Ale co velká většina populace?

Stačí jen se podívat, co šířila televize, produkoval film za to poslední půlstoletí bez válek, alespoň v Evropě. Profesionální mravokárci pečlivě počítali centimetry předvedené nahé kůže v erotických scénách, ale krve na filmovém plátně bez protestů tekly celé litry, nemluvě o jiných formách brutálního násilí. Ano, zlo bylo v těch příbězích skoro vždycky potrestáno, většinou ovšem způsobem, který zas oslavoval násilí. Lidé to chtěli, že, filmový průmysl tedy dělal vše, aby poptávku uspokojil. Násilný zločin, v realitě primitivně hnusný, byl předváděn se stále větší důmyslností a zajímavostí. Postupně nestačilo jenom zabít, na plátně bylo nutno také mučit, případně požírat své oběti. Vrazi nebyli – jako v realitě – primitivní psychopati bez fantazie, ale stále častěji vzdělané nebo až geniální bytosti, nadané zvláštní démonickou přitažlivostí.

Jaký to mělo vliv na násilí ve společnosti? Prý žádný, ujišťovali nás experti: skuteční vrazi nechodili do kina, nekoukali na televizi. Ten ukvapený závěr museli po čase odvolat, jak o tom bude ještě řeč. Zde bych rád poukázal na jeho naivitu nebo obmyslnost. Jakkoliv třeba složitá a stratifikovaná, tvoří kultura vždycky celek. Ta, v níž se názorně a přitažlivě předvádí vražedné násilí v takové míře, jaké dosahoval filmový a televizní průmysl, nemůže zůstat tímto faktem nedotčena. Ano, většina diváků snad chápe, že jde o vymyšlené příběhy, které mají jen volný vztah ke skutečnému světu. To ale neznamená, že zážitek nemá sebemenší vliv na jejich vědomí. Když zaujatě přihlížím nějaké brutalitě, i když pouze v iluzorním příběhu, v určitém smyslu přistupuji na to, že je přípustná. Nějaký vnitřní zákaz, tabu, chcete-li, se

přítom nenápadně láme. To má zpočátku jenom jemný vliv na mentalitu celé společnosti, který se ovšem časem násobí. Jak moc se projeví v další a ještě další generaci? Kdo to dokáže říct? Víme jen to, že změny, které nastávají velmi postupně, bývá nemožné zvrátit.

Je třeba poukázat na pokrytectví, s kterým mluví zábavního průmyslu a pokleslých tak zvaných informačních médií stále znovu prohlašují, že dělají jen to, co lidi chtějí. Uspokojit poptávku je přece svaté heslo tržního hospodářství, které je zdrojem bohatství a svobody západní společnosti. Jenomže pokud ta zásada platí bez výjimky, proč tedy pronásledujeme výrobce a distributory omamných drog? Ti také přece jenom uspokojují poptávku. Že si ji sami vytvořili, že existuje svedení k umělé potřebě, se ví u drog. V případě pokleslé zábavy a posedlosti „informačních“ médií zločiny a brutalitou to není jiné, jenom efekt je jemnější; tím ale není nutně méně nebezpečný.

Ano, filmů s brutalitou a potoky krve zjevně trochu ubývá, alespoň v běžných kinech, méně na televizních kanálech. Lidé jsou prý unaveni násilím. Nejsem si zcela jist, že je to pravda. Co ale nebudí nejmenší pochybnost, je fakt, že mezitím do většiny domácností na Západě dorazily počítače, postupně také internet, který – kromě svých nedocenitelných kladných možností – šíří cokoliv, co na něj člověk celkem snadno umístí, včetně scén ne už hraného, ale *reálného* násilí. A s počítačem také interaktivní hry, které vám s vzrůstající věrohodností dávají možnost násilí nejenom přihlížet, ale přímo je páchat: doslova *vraždit* – ovšem virtuálně – sám. Z obliby těchto her dnes těží rozsáhlý průmysl, v němž zástupy nadaných lidí přemýšlí, jak iluzi násilí prohloubit. Vráťím se k tomu později. Teď chci jen říct, že násilí a jeho přitažlivost nezmizely z naší kultury. Co ve mně vyvolává znepokojení, je míra, s jakou ovlivňuje představy dětí a mladistvých.

* * *

Vraťme se k původnímu tématu. Proč se ty hrozné excesy mladistvých tak šíří? Zločiny – zvláště ty, které mají velkou publicitu, tedy právě masakry – svádějí k nápodobě ty, kteří k nim mají dispozice, ale málo fantazie nebo odvahy: to je dobře ověřený kriminalistický a psychologický fakt. Publicita, kterou věci dávají i seriózní média, přečpaná obrázky a zalykající se množstvím fakt s pečlivě odděleným komentářem (pokud vůbec jakým), tedy zcela jistě téhle hrozné věci pomáhá.

Je také pravda, že dostupnost střelných zbraní má své místo v úvaze: klackem ani nožem nelze spáchat takovou masovou vraždu. Skoro vždycky se dozvíme, že někde v okolí, nejčastěji v rodině, nebylo těžké obstarat si zbraň. Nezdá se, že by se tenhle fakt vážně dotkl úvah zákonodárců.

Pokud obě právě uvedené možné příčiny nevzbuzují tak velkou kontraverzi, ty další, stejně možné, vyvolávají vášnivé námitky. Pamatuji si, jak psychologové docela zvučných jmen rozhořčeně odmítali souvislost rostoucí vražedné kriminality mládeže s přemírou brutality v akčních filmech nebo v televizi. Prý neexistovaly hodnověrné důkazy. To se mezitím změnilo, alespoň formálně se udává nevhodnost krutých filmů pro mladistvé do 15 let. Teď se vede podobná diskuse nad stále větší dostupností počítačových her, v nichž hráči virtuálně vraždí „nepřátelské bojovníky“: nejsou prý žádné statistické důkazy. Postupně ale mnozí odborníci uznávají, že mohou být škodlivé pro děti. Ti dospělejší umí rozeznávat realitu od hry, v které prý uvolňují agresivní impulsy a o to lépe pak zvládají normální život. Závidím těmto psychologům jejich jistotu.

Nejsem profesionální psycholog, ale ani naivní laik v tomto oboru. Každý, kdo má zkušenost s mládeží, musí vědět, že postpubescenti stejně jako adolescenti zdaleka nejsou dospělí. Tráví poměrně hodně času ve světě svých fantazií; i když jej odlišují od reálného světa ostřeji, než malé děti, nejsou zdaleka imunní vůči nutkání uskutečnit svoje fantazijní představy, zvláště pokud jsou v nich denně posilováni celými hodinami názorného úkoje. Také

to téměř dogma, vzniklé vulgarizací psychoanalytické teorie, že je zdravé uvolňovat skryté agresivní impulsy, nesporně potřebuje revizi: *abreakce*, jak o ní mluvil Freud, může mít ozdravné účinky, pokud k ní dochází za kontrolovaných podmínek a pokud pod vedením terapeuta vyústí do vlády ega nad nimi. Představa, že se někdo léčí tím, že denně celé hodiny fantazijně vraždí anonymní *neprátele*, do nichž si podvědomě promítá všechny ty, kteří mu reálně nebo domněle ublížili, je až zločinně naivní.

To ale není hlavní argument. Zajisté zdaleka ne každý, kdo vášnivě hraje tyto hry nebo sleduje filmy plné krutostí, začne hned shánět střelné zbraně, aby si to s lidmi vyřídil. O co mi tady jde, je myšlenka, že jmenované případy nediskriminovaného vražedného násilí jsou onou příslovečnou špičkou ledovce rostoucí agresivity a pohrdání základními hodnotami života a lidské důstojnosti, o níž dobře vědí pedagogové. Na fakt, že ve školách od základního stupně běžně existuje šikana, ponižování, projevy téměř nezvládnutelné agrese nebo výsměchu nejenom vůči spolužákům, ale často také vůči učitelům, je možno reagovat dvojím způsobem: buď *popřením*, což se bohužel často děje, nebo realistickým *uznáním*. Pokud uznáme pravdu v celém rozsahu, můžeme začít přemýšlet o tom, co s věcí dělat.

* * *

Co tedy dělat? Návrhy, které slyším nebo čtu, se skoro vždycky soustředí na zabránění nejhroznějším činům, případně jdou poněkud zpět a mělce pod povrch. Tedy snížit dostupnost střelných zbraní obecně a zvláště pro mladistvé. Zajisté, s tím bude souhlasit každý rozumný člověk. Pak zvýšit bezpečnost na školách instalací detektorů kovů případně ozbrojených strážců – to se už v USA v některých školách děje, v Evropě se to nesetkává s pochopením, zjevně zatím ani s nutností. Co věnovat se trochu hlouběji psychickému stavu žáků? Slyšel jsem ředitelku školy v Německu, v níž se před pěti lety udál skoro navlas stejný masakr, že marně žádá o fondy, aby mohla zaměstnat psychologa, který by snad pomohl takovým jevům předcházet. To ani není třeba komentovat.

Pokud mám pravdu, že jsou tyto hrůzné excesy jen špičkou ledovce obecně vzrůstající agresivity na školách už od základního stupně, je myslím načase se vážně zabývat i tím. Řeknu zde něco, co určitě není populární, ale je to myslím pravdivé. Žijeme v době posedlosti právy, tedy také právy dětí a mladistvých. Nevím, zda si všichni ti ušlechtilí bojovníci za neporušitelnost soukromí a dalších zjevně evidentních práv dětí uvědomují, jakou Pandořinu schránku otevírají. Ředitel školy, který měl nápad instalovat ve třídách a na chodbách televizní kamery, aby měl aspoň trochu přehled, co se děje, když tam není učitel, jen taktak nepřišel o místo – kamery byly ovšem demontovány. Ano, já vím, Orwellův Velký bratr stále straší. Co ale excesy, jako ten v Polsku, kde spolužáci o přestávce znásilnili dívku, zaznamenali tenhle odporný čin mobilem a pak jej zveřejnili na internetu, což vedlo k sebevraždě oběti? Vědí naši učitelé, co se v třídách děje, když nejsou přítomni? Raději asi ne – i tak, jak se nedávno veřejně přiznal jeden neobvykle pravdomluvný učitel – chodí do tříd se strachem, protože zbaveni i nejjemnějších kárných prostředků se cítí zcela bezmocní vůči vzrůstající drzosti a neposlušnosti svých žáků.

Ano, je krásná teorie, že učitel má získat děti k spolupráci důmyslnou psychologií. Jsou o tom hollywoodské filmy, také některé evropské, o něco málo realističtější. Jenomže život většinou neběží, jak si to scénáristé představují. Autoritu, bez níž se neobejde výchova a vzdělávání, si nelze vyloudit na žácích tím, že jim budeme lichotit nebo škemrat o jejich zájem. Autorita? Pokud při tom slově nesaháme rovnou po pistoli, většinou uzavřeme, že je učitelům třeba zvýšit plat, protože jen tak budou ve společnosti vážení a tedy vážit si jich budou také žáci. Jistě, učitel nemá být pro své nuzné sociální postavení terčem posměchu a já jsem zcela pro to, učitele adekvátně odměnit za jejich důležitou práci. Ale není to jen malý plat, který učitelům bere autoritu. Je to především přezíravý postoj společnosti k výchově, na

kterém nemění nic fráze politiků. Pokud před třídou stojí zcela sám, bez spolupráce rodičů, bez chápavého zájmu veřejného mínění o smysl výchovy a vzdělání, ani plat špičkového fotbalisty učitelé nezajistí vážnost, kterou potřebuje.

Jistě, je lepší děti vzdělávat a vychovávat vzbuzováním zájmu, pochvalou a příkladem, než donucením nebo represí. Jenomže každý, kdo v té věci není zcela naivní, si musí připustit, že výchova nezbytně obsahuje prvek omezení libovůle. Je třeba naší opravdové *vůle* mladé vychovat a vzdělávat, místo líbivých frází, které podkuřují jejich samolibosti a starší generace vyvazují z odpovědnosti. K takové vůli ale musíme mít hodnoty, kterým opravdu věříme a pro něž jsme i schopni něco obětovat.

* * *

Vzdálil jsem se tu svému původnímu tématu? Myslím, že ne. Jde přece o dva konce téže hole: jedni mladí si vybíjejí agresivní choutky v každodenní libovůli, v jemnějším nebo hrubším týrání těch slabších, bázlivějších nebo prostě trochu jiných, plní sebevědomého opovržení ke všem hodnotám kromě těch nejprimitivnějších; druzí agresí v sobě tiše celá léta městnají, až jednoho dne někteří z nich vybuchnou v excesu vražedného násilí. Ano, jsou to dva extrémy, které však vyznačují, co se děje méně nápadně s tou normálnější většinou.

Nikdy jsem nebyl přítel represe a upřímně ctím důstojnost a existenciální rovnost lidských jedinců, včetně těch mladých, ještě nehotových. Jenomže vražedné excesy mladistvých, jejichž četnost zřejmě narůstá, je jedním ze symptomů, které varují, že něco velmi není v pořádku v způsobu, s kterým v úhrnu celé společnosti přistupujeme ke svým mladším a nejmladším. Není to jistě doopravdy nové, je to jen prohloubení tendence, která probíhá po celé generace. My díky vlastní hodnotové zmatenosti, pohodlnosti a často také zbabělosti stále více resignujeme na skutečnou výchovu. Místo toho mladou generaci různě uplácíme, lichotíme jí a především ji zneužíváme jako zdroj zisku ze zábav a hraček, které v ní podporují izolaci od našeho vlivu a agresivní tendence.

Je nesmyslně hloupé jenom žehrat na to, jaká dnešní mládež je. My dospělí jsme odpovědní za svět, v kterém mládež vyrůstá, a nikdo z nás nesejme odpovědnost za to, co z ní vyroste.